

„АРМІЯ ТЕРПИТЬ ПОНАДТО ВІД ТИСЯЧНИХ РАН...”

До питання про чисельність Української галицької армії на Великій Україні в 1919 р.

Військова історія доби національно-визвольних змагань 1917 – 1921 рр. і сьогодні рясніє численними „білими плямами”. Незважаючи на те, що бойовий шлях Армії Української Народної Республіки й Української галицької армії, боротьбу їх за українську державність історики досліджують уже не одне десятиріччя, чимало важливих тем у цій ділянці історичних студій і досі лишаються невисвітленими в науковій літературі. Причому це стосується не тільки вивчення історії Армії УНР, яке щойно починається, а й УГА, історія якої традиційно вважається ґрунтовніше простудійованою.

У досить значного обсягу історичній літературі, присвяченій Галицькій армії, досліджено переважно участь її в українсько-польській війні на Галичині в 1918 – 1919 рр. Натомість історія УГА в перші місяці після переходу на Наддніпрянщину в липні 1919 р. відображена в історіографії досить поверхово¹. Тим часом у другій половині 1919 р. Армія УНР і УГА, об'єднавши свої сили в поборюванні більшовиків, зайняли майже всю Правобережну Україну, а відтак розгорнули бойові дії проти російсько-білогвардійської армії генерала А.Денікіна. Цей період був позначений для уряду УНР найбільшими військовими успіхами в антибільшовицькій боротьбі і водночас найбільшою військово-політичною катастрофою – адже поразка у війні проти білогвардійців призвела до втрати власної території й остаточного занепаду подальшого державного будівництва. Тож літо – осінь 1919 р. багато сучасних істориків вважають за один з найважливіших періодів національно-визвольних змагань (воднораз він є одним з найменш досліджених)².

Участь УГА в боротьбі соборним фронтом проти російських більшовиків і білогвардійців відображена в історичній літературі значно менше, аніж, скажімо, бойові дії, які Галицька армія вела проти польських військ на Галичині. Достеменно не встановлено навіть чисельність УГА після переходу її на Наддніпрянщину. Якщо певні цифрові дані щодо кількісного складу галицьких військ під час українсько-польської війни, а також періоду Червоної української галицької армії (ЧУГА) в 1920 р., в літературі ще можна знайти, то стосовно другої половини 1919 р. точних відомостей бракує. Історики в ліпшому разі оперують приблизними цифрами, виходячи з власних обрахунків³. До того ж цифри часто не збігаються,

і це замість потрібних відповідей породжує хіба що чергові запитання. Відповідно в такій ситуації існує небезпека недооцінити або ж, навпаки, переоцінити військову потугу УГА та її ролі у збройній боротьбі 1919 р.

У праці генерал-хорунжого Армії УНР М. Капустянського „Похід українських армій на Київ – Одесу в 1919 році”, що вперше побачила світ ще у 1921 – 1922 рр., подано точну цифру чисельності УГА на початок серпня 1919 р. – 50 000 чоловік (при 18 000 – 19 000 багнетів бойового складу)⁴. Проте посилання на джерело немає, тому не відомо, чи це результат авторових обрахунків, чи дані документів архіву Армії УНР. А як ми знаємо, документи бувають різні. Так, в архіві Комітету Музею-архіву визволення України, що діяв на еміграції в міжвоєнний період, збереглася записка про чисельність УГА в 1919 р., під час операцій армії проти більшовиків. З цього документа випливає, що в серпні того року вона мала у своєму складі 8 700 старшин і 78 300 вояків, а станом на 25 вересня – 11 658 старшин і 53 482 вояків⁵. Однак у світлі сучасних знань про УГА ці дані виглядають фантастичними⁶. Походження їх, як і авторство документа, з'ясувати тепер уже неможливо, тож чи можна таким цифрам вірити?

Очевидно, це не єдині відомості щодо чисельного стану УГА, які можна віднайти серед матеріалів „празьких фондів” української еміграції і походження й вірогідність яких установити так само складно. Подібні документи забезпечують для дослідника посилання на архів, та чи відбивають вони справжній стан речей, чи можна їх використовувати як надійне історичне джерело?

Відомий український військовий історик Л. Шанковський, автор найгрунтовнішої дотепер праці з історії УГА, не випадково звернув особливу увагу на брак документальних джерел для визначення чисельності УГА у Визвольній війні 1917–1920 рр.⁷ Не маючи оригінальних документів Галицької армії про чисельність її частин, дослідники приречені „блукати” серед власних припущень і сумнівних цифр, достеменність яких годі перевірити.

Архів Галицької армії в 1920 р., з переходом УГА на бік червоних, потрапив до рук більшовиків, після чого тривалий час вважався втраченим⁸. Насправді ж його було вивезено з України до Москви, звідки в 1960–1970-ті рр. передано на „закрите зберігання” до Центрального державного архіву Жовтневої революції та соціалістичного будівництва УРСР (нині – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України). Це величезна кількість документів і матеріалів, що розкривають боротьбу УГА проти польських, більшовицьких та білогвардійських військ у 1918–1920 рр. На жаль, увесь цей масив даних дуже слабко й повільно входить до наукового обігу, на що звертають увагу й деякі зарубіжні дослідники⁹.

Дислокаційні відомості УГА й бойові розписи частин, які зберігаються у фондах ЦДАВО України, відображають головню чисельність і бойовий склад її в перебігу українсько-польської війни, а також під час

реорганізації на початку 1920 р. в ЧУГА. Сучасний польський історик М. Кротофіль, автор ґрунтовного дослідження структури й організації УГА, наголошує, що йому не вдалося виявити практично жодних архівних даних про чисельний склад армії під час її побуту на Наддніпрянській Україні в другій половині 1919 р.¹⁰ Проте нам у ході роботи з документами УГА пощастило віднайти такі відомості. Це оригінальні армійські бойові розписи, звіти командування корпусів і бригад про чисельність галицьких частин, доповіді про перебіг мобілізації та інші матеріали, що дають змогу точно визначити кількісний стан з'єднань УГА влітку – восени 1919 р. Деякі матеріали аналогічного змісту ми виявили й серед документів Армії УНР, переважна більшість яких також зберігається тепер у ЦДАВО України. Сподіваємося, ці матеріали сприятимуть формуванню цілісної картини збройної боротьби за незалежність України у середині й наприкінці 1919 р.

Як відомо, Чортківський наступ УГА в червні того року став фактично останньою битвою українсько-польської війни. Галицька армія, затиснута польськими військами в невеликому трикутнику землі між Дністром і Збручем, спромоглася завдати супротивникові низки поразок і розпочали швидке просування вглиб Галичини. На визволених від польської окупації теренах частини УГА поповнювались добровольцями й мобілізованими. На думку найавторитетніших польських і українських дослідників, чисельність армії на цей час досягала близько 65 000 вояків і старшин, причому 25 000 налічувалося в бойовому складі¹¹.

Однак остаточне вичерпання боєприпасів і амуніції примусило Галицьку армію вже наприкінці червня розпочати відступ на схід, до Збруча. За даними В. Гуперта, під час цього відступу, що тривав до середини липня, у польській полон потрапили близько 10 000 галицьких вояків і старшин¹². УГА знову опинилася на межі загибелі. Лишався один-єдиний шлях порятунку – перейти Збруч і приєднатись до Армії УНР, що саме тоді вела бойові дії проти більшовиків на південно-західному Поділлі. 16 – 18 липня з'єднання УГА відступили за Збруч, щоб сполучитися з Армією УНР¹³. „Через Київ на Львів!” – таким стало гасло галицьких старшин і вояків, які навіть за тих умов не полишали надій на визволення Галичини з-під польської окупації.

Збереглися відомості щодо чисельності 2-го й 3-го Галицьких корпусів станом на 14 липня 1919 р.¹⁴ напередодні переходу Збруча (див. *табл. 1*).

Дані щодо загальної чисельності 1-го корпусу УГА є лише на 4 серпня 1919 р. – на той час бойовий склад корпусу налічував 225 старшин і 5 966 вояків при 57 гарматах, 173 кулеметах і 5 481 рушницях¹⁵. Та річ у тім, що після переходу Збруча корпус, як і більшість з'єднань УГА, кілька тижнів перебував на відпочинку (участь у боях його з'єднання взяли щойно 8 серпня). Тож оскільки бойових втрат до 4 серпня 1-й Галицький корпус

2-й і 3-й Галицькі корпуси на 14 липня 1919 р.

Назва з'єднання	Стан харчовий			Стан бойовий			Гармат	Кулеметів	Рушниць
	Старшин	Підстаршин	Вояків	Старшин	Підстаршин	Вояків			
2-й Галицький корпус	434	13463		212	6290		61	171	5919
3-й Галицький корпус	380	1562	7844	189	829	4310	28	103	4253

не мав, гадаємо, наявні в нашому розпорядженні відомості щодо його чисельності в цілому відповідають і часові до переходу Збруча.

Отже, враховуючи наведені вище дані, можна стверджувати, що під час переходу до Наддніпрянщини корпуси УГА налічували не менш як 1 500 старшин і 36 000 бійців загального харчового складу, зокрема близько 600 старшин і 17 000 вояків бойового складу. До цього числа варто також додати більш як 15 000 старшин і вояків, що перебували тоді в етапних частинах УГА¹⁶. Таким чином, на час переходу Збруча Галицька армія мала загалом у своєму складі близько 1 900 старшин і 51 000 вояків.

Уже в середині липня 1919 р. 2-й Галицький корпус включився в бойові дії проти більшовиків, підпорядкувавшись оперативним розпорядженням Головного отамана військ УНР С. Петлюри. Участь галицьких з'єднань в операціях проти більшовиків одразу схилила шалю військових успіхів на бік української армії. Наприкінці липня 1919 р. частини Дієвої армії УНР і УГА спільними зусиллями завдали червоним кілька відчутних поразок, визволивши від ворога Західне Поділля¹⁷.

Щоправда, вже з перших днів перебування УГА на Наддніпрянщині її частини зіткнулися з труднощами в матеріальному забезпеченні. Передусім не вистачало продовольства – адже харчові склади армії залишилися на Галичині. Робота інтендантських служб на Наддніпрянщині налагоджувалася дуже повільно. Брак коштів, а також цілковита девальвація грошових знаків не давали змоги закуповувати харчі в місцевого населення¹⁸. Становище ускладнювалося ще й не завжди дружнім ставленням до галицьких вояків подільського селянства, яке не вирізнялося високим рівнем національної свідомості. Усе це негативно впливало на настрій і бойовий дух бійців УГА, призводячи подекуди й до дезертирства. Так, описуючи скрутне становище етапних частин УГА, відколи вони перейшли Збруч, черговий старшина Начальної команди Галицької армії занотував 23 липня 1919 р. до журналу командування: „Стрільці прямо голодували; без хліба, харчів і грошей мандрували поодинокі відділи, а дезерція росла

з дня на день чимраз сильніше. Дезертири втікали в сторону Збруча. Для поборовання дезерції вживано всіх можливих заходів”¹⁹. 23 липня 1919 р. вже відділ політичного департаменту Міністерства внутрішніх справ УНР доповідав про поширення серед галицьких частин дезертирства: „Дезертири ховаються по селах і, направляючись до Галичини, переходять р. Збруч. Поляки не перешкоджають в переході Збруча, що ще більше прискорює дезертирство серед галицьких жовнірів”²⁰.

Втім дезертирство спостерігалось переважно в етапних частинах Галицької армії. Злютовані бойовими традиціями галицькі бригади потерпали від нього значно менше. Та й перемоги над більшовиками наприкінці липня 1919 р. піднесли бойовий дух. Як доповідав 1 серпня начальник штабу 2-го корпусу УГА отаман Ф. Льонер, серед вояків фронтowych частин „незмірно зросла охота до бою, а їх постава стала незвичайно бадьорою. Жовніри зачинають бути гордими на ім'я «галицького жовніра»”²¹.

На початку серпня 1919 р. Армія УНР і УГА розпочали загальний наступ на Правобережній Україні проти більшовиків. Відкинувши більшовиків на всьому фронті, українські війська впродовж першої половини місяця здобули Жмеринку, Вінницю, Старокостянтинів. У цих боях галицькі частини зазнали перших значних людських втрат. Датована 16 серпня 1919 р. дислокаційна відомість українських армій²² містить дані про тогочасну чисельність УГА (див. *табл. 2*).

Таблиця 2

Галицька армія на 16 серпня 1919 р.

Назва з'єднання	Старшин	Вояків	Багнетів	Шабель	Рушниць	Кулеметів	Легких гармат
1-й Галицький корпус	614	15202	6530		6530	171	58
2-й Галицький корпус	581	15221	4500		4500	227	61
3-й Галицький корпус	360	9283	3373		3373	128	38
1-ша кінна бригада	7	305		220	220	4	
Команда армійського етапу	326	9784	2960		2960	16	1
Разом	1888	49795	17363	220	17583	546	158

Загальна чисельність Галицької армії тоді становила 51 700 старшин і вояків при 17 400 багнетах і 200 шаблях бойового складу.

Важких людських втрат УГА зазнала під час наступу на Київ – на полях боїв під Козятином і Бердичевом, Шепетівкою і Житомиром, Фастовом і Білою Церквою, а також на підступах до столиці²³. Нарешті, 30 серпня 1919 р. галицькі й наддніпрянські частини армійської групи генерала А. Кравса, зла-

мавши опір більшовиків, здобули Київ. Проте вже наступного дня українські частини були змушені покинути місто під тиском білогвардійських військ генерала А. Денікіна, що ввійшли до нього зі сходу. При цьому до білогвардійського полону потрапили понад 800 галицьких старшин і вояків (більшість з них невдовзі втекла з полону й повернулася до своїх частин)²⁴.

Втрата столиці України вельми здеморалізувала галицькі війська. „Стрільці, дуже пригноблені послідніми подіями, жадають поновного наступу на Київ”, – такий запис з’явився в деннику НКГА вже 1 вересня 1919 р.²⁵ Старшин і вояків поїняла зневіра, їхній бойовий дух занепав, що вкрай негативно відбилося на боєздатності частин. Саме в цей час Галицькій армії довелося витримати останні бої з більшовицькими військами, що відступали з України. На початку вересня 2-й Галицький корпус у складі армійської групи полковника А. Вольфа взяв участь у наступі на зайнятий більшовиками Коростень, який для українських військ завершився невдало. Після відступу з-під Коростеня 2-му Галицькому корпусові довелося вести запеклі п’ятиденні бої з більшовиками за Житомир, врешті, виснажені з’єднання УГА знову зазнали поразки й мусили відступити²⁶. Тим часом бригади 1-го Галицького корпусу билися з лівофланговими частинами південної групи 12-ї російсько-більшовицької армії, що відступали з-під Одеси. І хоч уже наприкінці вересня на українсько-більшовицькому фронті настало затишшя, а проте наближалася нова війна – з російськими білогвардійцями. І вже в кінці цього місяця 1-ша бригада Українських січових стрільців, приділена до складу Армії УНР, вступила в бої з денікінцями, при цьому вона зазнала досить значних втрат²⁷.

На боєздатності УГА тоді особливо позначилася нестача матеріального забезпечення. „Корпус цілком нездібний до бою. Фізичне виснаження, брак теплих одягів дається дуже відчувати зимними (холодними. – М.К.) ночами”, – повідомляли 20 вересня зі штабу 2-го Галицького корпусу до НКГА²⁸. Таким було становище і в інших корпусах УГА. Усе це від’ємно впливало на настрої особового складу, спонукаючи найменш стійких старшин і вояків до дезертирства. „Ця язва – наче змора – починає розтягатися над армією. Армія терпить понадто від тисячних ран. Одежа, та ще раз одежа, білля, недуги, шпиталі, перемучення – фізичне і моральне”, – такий запис про поширення дезертирства зроблено в деннику НКГА 29 вересня²⁹. Великих масштабів набрало дезертирство в 2-му Галицькому корпусі полковника А. Вольфа. Галичани кидали армію внаслідок фізичного знесилення й морального виснаження, воліючи повернутися нарешті до рідного краю, дарма що окупованого поляками. А дехто полишав частини через небажання воювати в складних політичних умовах Наддніпрянщини, не симпатизуючи урядові УНР, що, як розносили плітки, мав намір „віддати” Галичину полякам тощо³⁰.

„Денікінські агенти розвивають між Галицьким військом пропаганду переходу в їх армію, до дезерції, повороту до Галичини. Навіть старшини доступні сій агітації. Ужити строгі протисредства”, – такі розпорядження видавав диктатор Є. Петрушевич до НКГА, намагаючись боротися з цим згубним явищем³¹.

Мобілізація, оголошена урядом УНР на визволених від більшовиків теренах, дала Галицькій армії порівняно незначні людські поповнення (див. *табл. 3*)³².

Таблиця 3

Людські поповнення УГА в результаті мобілізації кінця липня – 28 вересня 1919 р.

Дата	Старшин	Підстаршин	Вояків	Новобранців
До 14 вересня	1	105	2843	861
14 – 21 вересня			157	667
21 – 28 вересня	16	3	495	808
Разом	17	108	3495	2336

Про чисельність з'єднань Галицької армії на той час свідчать бойові розписи, надіслані наприкінці вересня з корпусних управлінь до НКГА (див. *табл. 4*)³³.

Таблиця 4

Галицька армія наприкінці вересня 1919 р.

Назва з'єднання	Стан харчовий			Стан бойовий			Гармат	Кулеметів	Рушниць
	Старшин	Підстаршин	Вояків	Старшин	Підстаршин	Вояків			
1-й Галицький корпус (на 20.IX.1919)	562	2576	11530	214	978	3731	48	221	6039
2-й Галицький корпус (на 29.IX.1919)	539	2302	9543	192	886	3151	50	169	5018
3-й Галицький корпус (на 25.IX.1919)	472	1698	7907	134	494	1769	29	92	3606
Бригада УСС (на 27.IX.1919)	247	1007	4622	139	388	2031	18	394	1241
Разом	1820	7583	33602	679	2746	10682	145	876	15904

Отже, наприкінці вересня 1919 р. на харчовому забезпеченні в УГА (як не рахувати етапу й запасних частин, чисельність яких тоді мала зменшитись) перебувало близько 43 000 старшин і вояків, а в бойовому відношенні армія налічувала понад 14 000 бійців.

Характерно, що білогвардійське командування, готуючись до війни з українцями, мало дещо перебільшене уявлення про чисельність і бойовий склад УГА. Так, наприкінці вересня 1919 р. денікінська розвідка повідомляла, що Галицька армія має у своєму складі 20 – 25 000 багнетів³⁴. Командир 4-ї білогвардійської дивізії генерал Я. Слащов також писав згодом у спогадах, що в УГА у вересні 1919 р. перебувало 70 000 осіб харчового складу³⁵. Цікаво відзначити, що натомість значно ближчою до істини виявилась польська розвідка, вона оцінювала сили УГА на початку жовтня того року в 16 000 багнетів³⁶.

Попри те, що Армія УНР наприкінці вересня розгорнула повномасштабні бойові дії проти білогвардійців, Галицька армія тривалий час не брала участі в цих боях. Керівництво Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) на чолі з диктатором Є. Петрушевичем, щоб не наражатися на конфлікт з державами Антанти, які підтримували А.Денікіна, зайняло фактично вичікувальну позицію у війні з білогвардійцями. Військове командування УГА так само не співчувало ідеї нової війни, вважаючи армію не готовою вести бойові дії в холодних осінніх умовах.

На цей час почала виявлятися нова надзвичайно серйозна небезпека для українських військ – епідемія тифу. Брак амуніції, одягу, медикаментів, нестача кваліфікованих військових медиків неабияк сприяли цьому. Найбільші спалахи плямистого тифу тоді було зафіксовано в 2-му й 3-му корпусах УГА. Крім тифу, у галицьких військах з серпня траплялися також випадки захворювання на холеру³⁷. На 1 жовтня 1919 р. у шпиталях УГА перебувало близько 2 900 хворих старшин і вояків, ще 3 000 – безпосередньо в обозах галицьких частин³⁸.

Армійська дислокаційна відомість УГА на 1 жовтня 1919 р.³⁹ досить повно відображає загальну чисельність і бойовий склад галицьких з'єднань на той час (див. *табл. 5*).

Отже, разом харчовий склад УГА становив 45 700 старшин і вояків, а бойовий – 10 300 багнетів (при 16 000 бійців). Впадає у вічі значна різниця між загальною чисельністю армії і боездатних вояків, що цілком можна пояснити великою кількістю хворих. Водночас це могло свідчити й про зниження боездатності УГА.

Чисельність особового складу галицьких частин коливалася. Так, на 5 жовтня в 1-му корпусові значилося вже 658 старшин і 14 306 вояків⁴⁰. А що бойових втрат частини УГА тоді не мали (за винятком 1-ї бригади УСС), такі зміни відбувалися внаслідок дезертирства, а також мобілізації, яку уряд УНР оголосив 27 вересня 1919 р., на початку війни з білогвардійцями.

Таблиця 5

Галицька армія на 1 жовтня 1919 р.

Назва з'єднання	Стан харчовий		Стан бойовий		Багнети		Гармат	Кулеметів
	Старшин	Вояків	Старшин	Вояків	Старшин	Вояків		
1-й Галицький корпус	592	14106	215	4932	170	3822	45	174
2-й Галицький корпус	564	11845	217	3838	135	2505	50	164
3-й Галицький корпус	472	9605	178	3302	134	2163	29	92
Бригада УСС і армійський вишкіл	247	5629	139	2419	37	1204	12	101
Команда етапу	799	1859	22	645	18	117	10	28
Разом	2674	43044	771	15136	494	9811	146	559

27 вересня НКГА, відповідно до одержаних зі штабу Головного отамана вказівок, видала розпорядження армійським з'єднанням і частинам провести мобілізацію⁴¹. Для цього армії призначили райони Поділля й Волині: 1-му Галицькому корпусові – Бердичівський і Літинський повіти, 2-му – Житомирський, Новоград-Волинський і Проскурівський, 3-му – Вінницький і Липовецький. Команда етапу мала провадити мобілізацію серед населення Летичівського повіту⁴². Окремі представники вищого командування УГА з самого початку нової мобілізації висловлювали сумнів у результативності й навіть доцільності її. Зокрема 29 вересня начальник штабу Галицької армії полковник А. Шаманек, доповідаючи до штабу Головного отамана про причини дезертирства у військах, висловив думку, що „переведення такого великого діла, як теперішня мобілізація, без дійсних средств виряду і уоруження, на яких систематичну доставку можна би числити, не представляє ніякої користі, а лише може нас дискредитувати, а стрільців майже нарочно принукує до дезерції”⁴³.

Результати людських поповнень УГА під час нової мобілізації відображає *табл. 6*, складена за відомостями мобілізаційної частини штабу Армії УНР⁴⁴.

Крім наведених даних, ще треба врахувати, що 14 жовтня з Румунії до Могилева прибув транспорт полонених-галичан (19 старшин, 322 вояки), який одразу передали в розпорядження Команди етапу УГА⁴⁵.

На жаль, мобілізація, як переконливо свідчать цифри, не справдила сподівань. Мізерні людські поповнення не могли підсилити частин, та й дезертирство серед мобілізованих було дуже поширеним явищем. Ось що, наприклад, повідомляв волинський губернський комісар про мобілізованих з Житомирського повіту: „Вони були змобілізовані частинами 2-го

Таблиця 6

**Людські поповнення Галицької армії в результаті мобілізації
28 вересня – 17 жовтня 1919 р.**

Дата	Старшин	Підстаршин	Вояків	Новобранців
28 вересня – 7 жовтня		13	25	102
7 – 10 жовтня		30	583	105
10 – 17 жовтня	1	88	1515*	95
Разом	1	131	2123	302

* Це головні вояки Таращанської бригади 44-ї більшовицької дивізії, що в жовтні 1919 р. перейшли на бік української армії на відтинку з'єднань УГА. Їх невдовзі прилучено до Армії УНР.

Галицького корпусу і відправлені до Проскурова, і тепер тікають через села цілими бандами чоловік по 10 – 20, розповсюджуючи чутки про голод, хвороби і відсутність одягу в Українській армії, чим, розуміється, підривають охоту ідти до мобілізації⁴⁶.

Стан УГА на 10 жовтня 1919 р. засвідчує армійський бойовий розпис⁴⁷ (див. *табл. 7*).

Таблиця 7

Галицька армія на 10 жовтня 1919 р.

Назва з'єднання	Стан харчовий			Стан бойовий			Багнетів			Гармат	Кулеметів
	Старшин	Підстаршин	Вояків	Старшин	Підстаршин	Вояків	Старшин	Підстаршин	Вояків		
1-й Галицький корпус	685	2609	14306	313	1074	5279	162	754	3146	56	199
2-й Галицький корпус	403	1731	6575	184	772	2891	89	369	1698	38	141
3-й Галицький корпус	513	1922	8142	123	422	282	123	422	1764	37	101
Бригада УСС	237	936	4067	104	466	1908	25	155	594	9	98
Разом	1838	7198	33090	724	2734	12970	399	1700	7202	140	539

Як бачимо, разом у Галицькій армії перебувало 42 000 осіб харчового стану (без команди етапу), з них 16 400 бійців (9 300 багнетів). У такому складі УГА й взяла участь у боях проти білогвардійців, що розгорнулися з другої декади жовтня. Керівництво ЗУНР санкціонувало залучення галицьких військ до операцій проти білих, збагнувши нарешті, що жодний комп-

роміс з прихильниками відродження „єдиної неподільної” Росії, якими були денікінці, неможливий. Саме з підходом сил Галицької армії і розгорнулись основні бої на українсько-білогвардійському фронті. Наступальна операція українських військ розвивалася успішно; активні й скоординовані дії Армії УНР і УГА могли спричинити оточення й поразку білогвардійських військ. Проте нерішучість українського командування дала змогу супротивникові перехопити стратегічну ініціативу й контратакувати. Бої на українсько-білогвардійському фронті в цей час мали особливо запеклий характер і супроводилися значними людськими втратами з обох сторін. Незважаючи на виявлений вояками Армії УНР і УГА героїзм та самопожертву, командуванню не вдалося виправити становище і наприкінці жовтня 1919 р. українські війська були змушені розпочати загальний відступ.

Бойова чисельність УГА і далі невпинно скорочувалась унаслідок епідемії тифу. Поки панувала суха погода, кількість хворих на тиф на фронті не перевищувала 10–15%. Проте коли почалися осінні дощі й легкі морози кількість хворих стала швидко зростати, передусім через брак амуніції. „І так вже лихі черевики дерлись, одіння нищилося, здоров'я підупадало і ослабала відпорність до хвороби – тиф міг тим легше шаліти. І зима прийшла скоро, бо вже 25 жовтня упав великий сніг”, – згадував сучасник⁴⁸. На початку листопада вже шаліли справжні снігові хуртовини. Саме настання ранньої зими й перетворило критичне становище військ на катастрофічне.

Наприкінці жовтня в шпиталях УГА числилося 5 000 хворих старшин і вояків; стільки ж хворих перебувало безпосередньо в обозах бригад і куренів⁴⁹. За 23 жовтня – 2 листопада лише з 2-го Галицького корпусу через ст. Немирів надійшло пораненими й хворими 10 старшин і 1 063 вояки⁵⁰. Ось що згадував з цього приводу начальник штабу 14-ї бригади К. Аріо: „Шпиталі, які були в Жмеринці, цивільні і військові, були переповнені. Треба було знаходити кімнати хорих і переходові лічниці... смертні випадки були так часті, що про домовини і думати не було можна. Ладувалося трупів на віз, прикривалося чим-небудь і досвіта вивожено на цвинтар, де їх масово закопувано. І рятунку не було. Не було середників (засобів. – М.К.), способів, ліків, ані лікарів”⁵¹. Таким було становище і в інших містах та містечках Східного Поділля. Скажімо, лише в Немирові у шпиталях перебувало близько 2 000 хворих галицьких старшин і вояків⁵². „У військових і цивільних лічницях, шкільних, ба навіть приватних будинках маячили людські, непритомні істоти та ждали хвилі визволення з тяжких мук і терпіння, – писав галицький мемуарист. – По кутах обширних кімнат, переповнених болем і стогоном, чаїлася холодна смерть, вичікуючи на щораз нові, певні жертви”⁵³. На початку листопада 1919 р. польові шпиталі, а також обози бригад і полків виявились обтяжені величезною кількістю хворих. Всього УГА мала на той час до 12 000 хворих вояків, що перебували в прифронтівій смузі або ж безпосередньо при військових

частинах. Білогвардійська розвідка налічувала в кожному з корпусів УГА тоді лише 3 – 4 000 багнетів⁵⁴. Відомо, що на 25 жовтня 1919 р. харчовий стан 3-го Галицького корпусу сягав 326 старшин, 1 181 підстаршин, 6 278 вояків, а бойовий – лише 103 старшин, 436 підстаршин, 1 912 вояків⁵⁵. На початку листопада 7-ма Львівська бригада УГА мала лише 400–500 бійців, 11-та Стрийська – близько 400; 2-га Коломийська й 8-ма Самбірська бригади налічували по 200 вояків, а в лавах 4-ї Золочівської лишилося всього 80 чоловік⁵⁶. Частини були виснажені й здеморалізовані. Про активні бойові дії в таких умовах уже не йшлося.

З огляду на катастрофічне становище галицький провід уклав з денікінським керівництвом сепаратну угоду про перехід Галицької армії на бік білогвардійців. Державне керівництво ЗУНР і військове командування УГА сподівалися таким чином вивести армію з війни, щоб урятувати її від цілковитої загибелі й дати можливість військам відновити боєздатність. У середині листопада 1919 р. домовленість з білогвардійським командуванням ратифікували диктатор Є. Петрушевич і НКГА. У складі денікінських Збройних Сил Півдня Росії УГА зберігала свою організацію, командний склад, мову, статут та військове майно. Право керівництва й контролю над її внутрішнім життям залишалось за диктатором Є. Петрушевичем. Білогвардійці зобов'язались розмістити у своїх шпиталях хворих старшин і вояків УГА. Однак застерігалось, що вони не повинні використовувати галицькі війська для операцій проти Армії УНР⁵⁷.

На жаль, відомостей про чисельний склад УГА безпосередньо під час переходу її на бік Денікіна в архіві виявити не вдалось. Командувач білогвардійських військ Новоросійської області генерал Н. Шиллінг згадував, що УГА в листопаді 1919 р. налічувала 50 000 чоловік⁵⁸. Його начальник штабу генерал В. Чернавін зазначав у спогадах, що обліковий склад УГА тоді сягав 60 000 чоловік⁵⁹. Генерал Я. Слащов уважав, що УГА на момент переходу на бік білогвардійців мала 18 000 бійців⁶⁰. Начальник Головної залізничної дільниці ЗСПР в Україні В. Орехов, посилаючись на подані НКГА відомості, писав у спогадах, що Галицька армія в той час налічувала 7 000 багнетів, з яких у строю реально було не більше як 4 000 вояків⁶¹. Поза всяким сумнівом, загальна чисельність і бойовий склад УГА були значно меншими від визначених білогвардійськими мемуаристами. Встановлено, що на 17 листопада 1919 р. в 2-му Галицькому корпусі числилось 495 старшин, 2 386 підстаршин і 7 829 вояків загального стану при 140 старшинах, 663 підстаршинах і 1 668 вояках бойового складу⁶². На 28 листопада 2-й Галицький корпус мав хворих 125 старшин і 4 712 вояків⁶³.

Уявлення про стан УГА на 30 листопада 1919 р. дає армійський бойовий розпис⁶⁴ (див. *табл.* 8).

Отже, понад 30 000 старшин і вояків загального харчового стану при чисельності бойового складу в 5 000 бійців, з яких лише 3 200 зберег-

Галицька армія на 30 листопада 1919 р.

Назва з'єднання	Стан харчовий		Стан бойовий		Багнетів		Гармат	Кулеметів
	Старшин	Вояків	Старшин	Вояків	Старшин	Вояків		
1-й Галицький корпус	573	9497	166	3043	114	2057	65	140
2-й Галицький корпус	554	11206	93	885	8	155	32	103
3-й Галицький корпус (у т.ч. УСС)	490	7445	129	1104	48	771	39	67
Разом	1617	28148	388	5032	170	2983	136	310

ли боєздатність, – ось і все, що лишилося наприкінці осені 1919 р. від Української галицької армії. Страшна епідемія тифу остаточно позбавила УГА боєздатності.

Армія, чисельність якої зменшилася майже вдвоє за кілька місяців перебування за Збручем, уже нічим не могла допомогти ні окупованій поляками Галичині, ні зайнятій білогвардійцями Наддніпрянській Україні. Фактично в листопаді 1919 р. УГА як військова сила на тривалий час зійшла з українського театру воєнних дій. Вищий командний склад, частина галицьких старшин і вояків сприймали перехід на бік білогвардійців як єдину можливість зберегти армію для майбутнього визволення Галичини з-під польської окупації. Інші вбачали в цьому лише тимчасовий крок задля порятунку УГА від остаточної катастрофи. Та як одні, так і другі далі вірили, що війна для них ще не скінчилася.

ПРИМІТКИ

- 1 Див.: Олійник С. Українська галицька армія на захисті УНР (липень – листопад 1919 р.) // Історія України: Маловідомі імена, події, факти. – К., 1999. – Вип. 5. – С. 221 – 224; Завальнюк О., Олійник С. Українська галицька армія на Поділлі. – Кам'янець-Подільський, 2001. – 148 с.; Солдатенко В., Савчук Б. Галицька армія у Наддніпрянській Україні. – К., 2004. – 213 с.
- 2 Див., напр.: Солдатенко В. Українська революція: Концепція та історіографія (1918 – 1920 рр.). – К., 1999. – С. 325.

- 3 Див.: Гордієнко В. Українська галицька армія. – Львів, 1991. – С. 65; Krotofil M. Ukraina Armia Halicka 1918 – 1920: Organizacja, uzbrojenie, wyposażenie i wartość bojowa sił zbrojnych Zachodnio-Ukraińskiej Republiki Ludowej. – Toruń, 2002. – S. 104, 122, 126.
- 4 Капустянський М. Похід українських армій на Київ – Одесу в 1919 році: (Короткий воєнно-історичний огляд). – Мюнхен, 1946. – Кн. 2 (Ч. III). – С. 135.
- 5 Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 4026. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 1 – 13 зв.

- 6 Найвідоміший дослідник УГА Л. Шанковський, проаналізувавши наявні відомості щодо чисельності УГА на різних етапах національно-визвольних змагань, дійшов висновку, що загальна чисельність її після переходу на Наддніпрянщину не перевищувала 50 000 вояків і 3 300 старшин (Див.: Шанковський Л. Українська Галицька армія: Воєнно-історична студія. – Львів, 1999. – С. 24, 74).
- 7 Шанковський Л. Знач. праця. – С. 23.
- 8 Від видавництва // Денник Начальної команди Української галицької армії. – Нью-Йорк, 1974. – С. II.
- 9 Див.: Krotofil M. Op. cit. – S. 9.
- 10 Ibid. – S. 122.
- 11 Hupert W. Zajęcie Małopolski Wschodniej i Wołyń w roku 1919. – Lwów; Warszawa, 1933. – S. 97; Шанковський Л. Знач. праця. – С. 59; Krotofil M. Op. cit. – S. 107.
- 12 Hupert W. Op. cit. – S. 103 – 104; Galuba R. „Niech nas rozsądzi miecz i krew...”: Konflikt polsko-ukraiński o Galicję Wschodnią w latach 1918 – 1919. – Poznań, 2004. – S. 224.
- 13 Денник Начальної команди Української галицької армії. – С. 15 – 17.
- 14 ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 58. – Арк. 104, 139, 139 зв.
- 15 Там само. – Оп. 2. – Спр. 86. – Арк. 124.
- 16 Достеменних відомостей про кількісний склад етапу УГА на час переходу Збруча віднайти не вдалось. Проте відомо, що в цей час етапні частини пережили хвилю дезертирства і кількісний склад їх трохи зменшився. У середині серпня 1919 р. армійський етап УГА налічував понад 10 000 старшин і вояків (Див.: Денник Начальної команди Української галицької армії. – С. 20; ЦДАВО України. – Ф. 1078. – Оп. 2. – Спр. 28. – Арк. 6 зв., 7).
- 17 Див.: Капустянянський М. Знач. праця. – С. 135.
- 18 Волицький В. На Львів і Київ: Воєнні спогади 1918 – 1920. – Торонто, 1963. – С. 170.
- 19 Денник Начальної команди Української галицької армії. – С. 20.
- 20 ЦДАВО України. – Ф. 538. – Оп. 1. – Спр. 64. – Арк. 61.
- 21 Денник Начальної команди Української галицької армії. – С. 23.
- 22 ЦДАВО України. – Ф. 1078. – Оп. 2. – Спр. 28. – Арк. 6 зв., 7.
- 23 Як стверджують львівські історики М. Литвин і К. Науменко, під час походу на Київ у серпні 1919 р. Галицька армія втратила вбитими понад 2 000 старшин і вояків (Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР. – Львів, 1995. – С. 251).
- 24 Див.: Денник Начальної команди Української галицької армії. – С. 48; Глацук В. В денікінському полоні, в Дарниці 1919 р. // Вісті комбатанта. – 1973. – Ч. 4 (66). – С. 15 – 31; Ч. 5 – 6 (67 – 68). – С. 25 – 57; Волицький В. Знач. праця. – С. 226 – 232.
- 25 Денник Начальної команди Української галицької армії. – С. 44.
- 26 Там само. – С. 57, 58 – 60, 62, 64; Гражданская война на Украине 1918 – 1920: Сб. док. и матер.: В 3-х т., 4 кн. – К., 1967. – Т. 2. – С. 358.
- 27 ЦДАВО України. – Ф. 3172. – Оп. 3. – Спр. 43. – Арк. 143 зв.; Денник Начальної команди Української галицької армії. – С. 65
- 28 Денник Начальної команди Української галицької армії. – С. 62.
- 29 Там само. – С. 72.
- 30 Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 18. – Спр. 1. – Арк. 2, 7; Спр. 32. – Арк. 4 зв.; Оп. 20. – Спр. 39. – Арк. 44, 45; Гражданская война на Украине... – С. 457.
- 31 ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 131. – Арк. 12.

- 32 Там само. – Спр. 63. – Арк. 43а зв.; Спр. 276. – Арк. 4 зв.; Оп. 2. – Спр. 114. – Арк. 8 зв.; Спр. 120. – Арк. 93 зв.; Спр. 133. – Арк. 21.
- 33 Там само. – Оп. 1. – Спр. 271. – Арк. 1, 31 – 32 зв., 78, 79; Оп. 2. – Спр. 109. – Арк. 20.
- 34 Государственный архив Российской Федерации (далі – ГАРФ). – Ф. 446. – Оп. 2. – Спр. 45. – Арк. 227.
- 35 Слацов Я. Материалы для истории гражданской войны в России: Операции белых, Петлюры и Махно в южной Украине в последней четверти 1919 года // Военный вестник. – 1922. – № 9 – 10. – С. 38.
- 36 Krotofil M. Op. cit. – S. 126.
- 37 Бурачинський А. Моя відповідь // Літопис Червоної Калини. – 1930. – Ч. 6. – С. 9.
- 38 Денник Начальної команди Української галицької армії. – С. 260.
- 39 ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 2. – Спр. 113. – Арк. 45.
- 40 Там само. – Оп. 1. – Спр. 272. – Арк. 108.
- 41 Там само. – Оп. 2. – Спр. 133. – Арк. 5, 6 зв.
- 42 Там само. – Оп. 1. – Спр. 271. – Арк. 9.
- 43 Там само. – Оп. 1. – Спр. 271. – Арк. 85 – 85 зв.
- 44 Там само. – Спр. 63. – Арк. 43 а. зв.; Спр. 276. – Арк. 4 зв.; Оп. 2. – Спр. 114. – Арк. 8 зв.; Спр. 120. – Арк. 93 зв.; Спр. 133. – Арк. 21.
- 45 Там само. – Оп. 1. – Спр. 273. – Арк. 11, 12.
- 46 Там само. – Ф. 1092. – Оп. 2. – Спр. 70. – Арк. 17 зв.
- 47 Там само. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 274. – Арк. 14.
- 48 Аріо К. Нариси історії XIV бригади // Літопис Червоної Калини. – 1930. – Ч. 7–8. – С. 28.
- 49 Денник Начальної команди Української галицької армії. – С. 260.
- 50 Там само. – С. 97.
- 51 Аріо К. Зазнач. праця. – С. 28.
- 52 Денник Начальної команди Української галицької армії. – С. 253.
- 53 Магас П. В обіймах тифозної гарячки // Літопис Червоної Калини. – Ч. 10. – С. 4.
- 54 Российский государственный военный архив. – Ф. 39540. – Оп. 1. – Спр. 32. – Арк. 50 – 51; Ф. 39666. – Оп. 1. – Спр. 41. – Арк. 53.
- 55 ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 2. – Спр. 115. – Арк. 34 – 37 зв.
- 56 Денник Начальної команди Української галицької армії. – С. 252.
- 57 Там само. – С. 118.
- 58 ГАРФ. – Ф. 5881. – Оп. 2. – Спр. 747. – Арк. 53 зв.
- 59 Там само. – Ф. 5956. – Оп. 1. – Спр. 391. – Арк. 20.
- 60 Слацов Я. Материалы ... – № 11. – С. 36.
- 61 Орехов В. Из пережитого: Эпизоды гражданской войны // Белое движение. – Москва, 2004. – Т. 21. – С. 313.
- 62 ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 61. – Арк. 78 зв., 79.
- 63 Там само. – Спр. 62. – Арк. 155.
- 64 Там само. – Арк. 217, 217 зв. Між іншим, ці відомості цілковито спростовують наявну в російських архівах інформацію про те, що начебто наприкінці листопада 1919 р. УГА мала 2 500 старшин, 45 000 вояків при 10 400 рушницях, 431 кулеметі, 160 гарматах (ГАРФ. – Ф. 446. – Оп. 2. – Спр. 45. – Арк. 246). Звичайно, не виключено, що НКГА просто подала білогвардійському командуванню відомість із завищеною кількістю людей, сподіваючись одержати більшу кількість військового й санітарного майна.